

(Dibuix de Guillem Rocas)

FIG. I. — Vista general

RESTES D'UNA ESGLESIA PRE-ROMANICA A LA COMARCA DE BANYOLES: SANT ANDREU DEL TORN

per JOAN BADIA

El poble del Torn està situat en l'extrem meridional de l'extens terme de Sant Ferriol, anomenat abans Parròquia de Besalú.

Hom inclou el municipi de Sant Ferriol en la comarca de la Garrotxa. Això, que és perfectament vàlid per a la resta del terme, no ens ho sembla tant pel que respecta al Torn. Aquest poblet està separat del pla de Besalú, del curs mitjà del Fluvià, per les terres accidentades de la Miana i Sant Ferriol. Les seves comunicacions són, en canvi, més fàcils cap a Olot per Mieres i Santa Pau o bé cap a Banyoles per Sant Miquel de Campmajor. Ens inclinem a considerar el Torn més lligat a Banyoles, especialment si tenim en compte l'aspecte econòmic, doncs pertany a l'àrea del seu mercat; per aquest motiu caldria considerar-lo de la comarca del Gironès.

La qüestió no es pot donar, ni molt menys, per resolta. Es evident l'artificialitat del Gironès com a comarca natural; ho ha fet notar darreterament Josep Pla tot manifestant que Banyoles hauria de ser considerada la capital del Terraprim d'Empordà. De totes maneres no gosaríem pas incloure dins l'Empordà el Torn i la seva rodalia.

Sense més divagacions, segurament inútils, direm només que, al nostre entendre, el poble del Torn pertany a la sub-comarca de Banyoles.

* * *

El nucli habitat més compacte del Torn el formen una dotzena de masies a la vora de l'església parroquial, en un planer, a tocar la riba dreta del riu Ser i en el punt de confluència de la riera de Mieres amb aquest riu — tributari del Fluvià —. Les terres planes es troben a la vora del Ser però amb més extensió a banda i banda de l'esmentada riera. El petit pla, ben conreat i rodejat de muntanyes cobertes de boscos d'alzines i pins, s'estén vers el sud per on discorre el rieral. (Fig. I)

El document conegut, de més antiguitat, que esmenta el lloc és de l'any 977. Es refereix ja a la seva església, «Sancti Andree de Turno», que fou donada per Miró, comte de Besalú i bisbe de Girona, al monestir de Sant Pere de Besalú, fundat aquell mateix any (1). L'església ja existia, doncs, en la data esmentada. L'any següent, el 978, el comte-bisbe Miró confirmà la donació junt a un extens alou: «alodem que dicunt Turno et Villare Novo cum ipsa ecclesia Sancti Andree que est ipso Turno». El document anomena els límits de l'alou: «Sesario, Sabadello, Ortones, Cavaliano, Brugueriolas». (2)

P. Alsius i C. Pujol creien, segons llegim en el seu «Nomenclàtor» (3), que aquest territori degué ser el que més tard serví per a fundar el priorat de Santa Maria del Collell, dependent de Sant Pere de Besalú, el qual es troba, en efecte, dins el terme parroquial del Torn. La data de fundació del priorat ens és desconeguda; el document més antic que hi fa referència és de l'any 1198. (4)

* * *

L'ESGLÉSIA DE SANT ANDREU DEL TORN. ESTAT ACTUAL

L'actual església de Sant Andreu del Torn és un edifici del segle XVIII, de tres naus amb un sol absis semicircular. En la llinda de la porta, en el frontis, pot veure's incisa, la data 1737.

El temple presenta les característiques pròpies de l'arquitectura religiosa de l'època en les nostres terres. Es tracta, tanmateix, d'una obra modesta, sense les grans proporcions d'altres baluernes del mateix estil.

Una particularitat que ens cal destacar és la seva orientació al nord i no vers llevant, en direcció a Jerusalem, com és la norma. Es un cas poc freqüent, però no pas únic en el país, en l'època esmentada.

La construcció del XVIII no fou aixecada enterament sobre el lloc que ocupava l'església anterior, la qual només s'enderrocà en part. L'absis, ben orientat a llevant, és l'element més ben conservat d'aquesta església més antiga, doncs quedà fora del nou edifici i adossat a l'extrem de capçalera del seu mur oriental. Aquesta circumstància, i la posició desusada de l'església barroca, permeteren que l'antic absis pogués ésser utilitzat per a sagristia; segurament ja fou respectat amb aquesta intenció. A més d'aquest absis, que pertany a un monument pre-romànic com demostrarem en referir-nos a les seves estructures, resten també dempeus, però força més malmesos i inclosos dins l'obra posterior, els murs de l'extrem oriental de la seva nau.

De l'antiga nau és ben visible en l'exterior, en uns tres metres de llargada, el mur lateral nord, des del seu extrem de llevant fins a incidir en l'absis del segle XVIII; queda inclòs, doncs, en la capçalera de l'actual església (Fig. II). Del mur oposat, el lateral sud, si bé n'hi han in-

FIG. II

dicis que permeten suposar que en resta algún fragment, se'n veu ben poca cosa, amagat o destruït com està per la construcció posterior. Es pot dir, en canvi, que el mur de capçalera d'aquesta nau, que destaca per damunt de la coberta de l'absis, està enterament conservat. Es visible el contorn del seu hastial.

En l'interior les restes pre-romàniques es troben actualment colgades per l'arrebossat i, sobretot en la part de la nau, molt malmeses. En l'absis resten evidents, sota la capa de calç, les estructures principals: la volta i l'arc triomfal.

ELS ELEMENTS PRE-ROMANICS

La planta

Les escasses restes del mur lateral nord de la nau ens permeten tenir la certesa que l'església no posseïa creuer. La seva planta era senzilla: una nau i un absis. (Fig. III)

L'absis és de planta rectangular. Les seves dimensions són força reduïdes: 3,95 m. de llarg per 2,90 d'ample, mides interiors.

En observar la seva unió amb la nau podem comprovar que estava quelcom desplaçat vers l'esquerra respecte a ella. Cal que esmentem com a element perfectament conservat l'hastial del seu mur de capçalera, marcadament enlairat sobre la coberta.

Aparell

L'aparell només és ben visible en l'exterior de l'edifici i en fragments no molt grans degut a les restes d'un arrebossat, potser en gran part força antic.

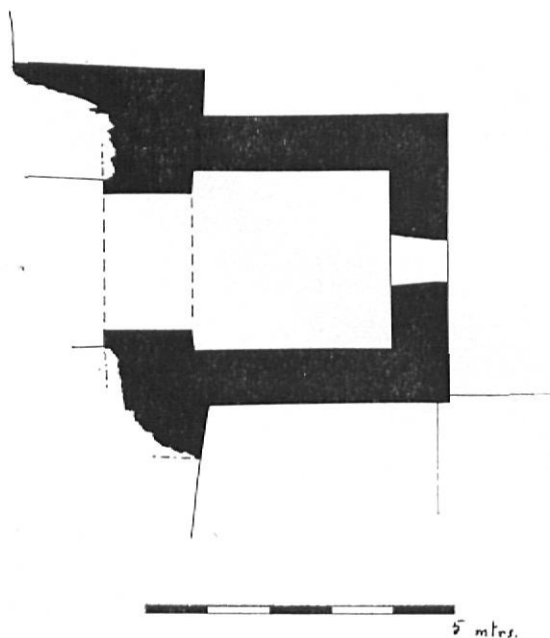

FIG. III

En els indrets on la calç s'ha després podem veure-hi un parament de pedres sense escaïrar, en general de formes allargades, que es treballen amb ferma argamassa. No formen filades seguides ni s'aprecia enlloc que es disposin en «opus spicatum». Aquesta tècnica constructiva que caracteritza nombrosos edificis pre-romànics no la retrobem aquí, almenys en els murs que queden dempeus. En els angles hi han pedres més grans i escollides que en la resta del parament — potser algunes són quelcom retocades. El material és divers; hi abunda la pedra volcànica de la contrada.

El tipus d'aparell és idèntic a l'absis i en el que resta de la nau. (Fig. IV)

Volta i arc

Malgrat l'arrebossat modern que cobreix tot l'interior de l'absis — avui sagristia —, hom pot fàcilment comprovar l'existència de la primitiva coberta de volta, de forma semicircular, lleugerament passada de radi. Aquesta volta incideix en l'extradós de l'arc triomfal, també conservat i ben visible sota la capa de calç.

L'arc és igualment passat de radi; el seu punt està marcadament descentrat respecte al de la volta. No posseïx impostes.

Obertures

No són visibles portes ni finestres antigues. En el mur de capçalera de l'absis hi ha una gran finestra rectangular moderna en el lloc on devia obrirse'n una de primitiva. En el mur lateral sud, vora la unió amb la nau, n'hi ha una altra, molt petita i actualment tapiada. Està construïda amb pedres ben tallades i és rectangular. Tot fa pensar que és un afegit d'època molt tardana.

Si existí una finestra en el mur de capçalera de la nau hi ha la possibilitat que estigui amagada per les restes d'arrebossat. La neteja del parament en tot l'edifici és una tasca molt convenient.

* * *

EL CAMPANAR ROMANIC

Sobre la nau pre-romànica, en el tram proper a l'absis, s'hi alçà ja en plena època romànica una torre-campanar de planta quadrada. Encara avui l'actual cloquer es troba en el mateix lloc, però de la torre romànica en resta només la base en una alçada d'uns dos metres.

En la seva cara de llevant hi ha un fris d'arcs cecs i una obertura geminada d'arcs de punt rodó, que fou tapiada posteriorment. Aquesta estructura devia ser idèntica en els altres murs on no és impossible que en resti quelcom sota d'afegits posteriors.

FIG IV

Sobre aquesta base romànica s'hi bastí el campanar actual, suposem que quan l'església fou renovada al segle XVIII. (Fig. V)

L'aparell romànic de la torre és de carreus ben treballats, llargs i estrets, que formen filades ben seguides. Es propi de les construccions dels segles X-XI en el país. Aquest mateix aparell es troba en un curt fragment i en la part alta del tram de mur nord de la nau pre-romànica.

* * *

Podem dir, resumint, que per les restes conservades sabem que l'església pre-romànica de Sant Andreu del Torn era d'una sola nau amb absis rectangular. Amb posterioritat, en època romànica primitiva, es bastí una torre-campanar en l'extrem oriental d'aquesta nau. En el segle XVIII hom emprengué una renovació total aixecant l'actual església orientada vers al nord. La capçalera de l'antic temple no s'enderrocà i quedà convertida en sagristia; part dels murs de l'antiga nau quedaren integrats en el nou edifici. El campanar fou també reconstruït.

Degut a l'estat actual del monument hem d'ignorar, per força, com eren alguns dels seus elements essencials. Desconeixem, per exemple, si la nau tenia volta o bé coberta de fusta. Si era de fusta és probable que en aixecar el campanar romànic se'n construís una d'obra. El fragment d'aparell romànic en la part superior del mur nord de la nau podria ser un índici d'aquesta reforma. Naturalment tot això no pot passar de ser una suposició.

Es evident que una senzilla restauració, una curosa neteja dels murs antics, ens permetria conèixer detalls del més positiu interès, en especial la tècnica constructiva emprada en la volta

de l'absis i en l'arc triomfal, dels que ara només podem veure la forma.

Malgrat la parcial conservació del monument crec que es pot dir que Sant Andreu del Torn és la resta arquitectònica pre-romànica més notable de la comarca — tant si ens referim a la Garrotxa com al Gironès —.

Els escassos vestigis fins ara descoberts en aquestes contrades, que es poden identificar, sempre amb certes reserves, amb temples aproximadament coetanis o dins el mateix estil que el del Torn, estan considerablement enrunats. En la majoria dels casos només l'aparell ens indica la seva existència. En poden ser exemples un fragment de mur situat vora l'església de Serinyà (5) i, segurament, les restes que apareixen darrera l'absis de Sant Pere de Besalú. Més importància tenen, sens dubte, els fonaments d'una església, amb diferents etapes constructives, descoberta en les excavacions de Porqueres, de la qual no hem vist fins al present un estudi definitiu.

Si volem fer una comparació entre el Torn i d'altres esglésies pre-romàniques ens caldrà cercar-les més a llevant, a l'Empordà, al Rosselló o a la Selva. El Torn representa el nexa d'unió — que podem dir que ens mancava — entre el pre-romànic de les comarques litorals esmentades i les de la part occidental del Pirineu català o del centre del país: Osona, Bages, Urgell, Andorra.

Val a dir que Sant Andreu del Torn sembla indicar-nos que una exploració exhaustiva del Gironès i de la Garrotxa podria proporcionar sorpreses en aquest sentit.

Cal que precisem que com a tret essencial per a distingir les esglésies pre-romàniques tenim en compte la forma de la capçalera. En parlar de pre-romànic ens referim, per tant, a les

FIG. V

esglésies alt-medievals amb absis no-semicircular, o sigui, de planta trapezoidal o rectangular.

A l'Empordà en coneixem, com ja hem dit, un grup relativament nombrós. Els temples més antics sembla que són els de capçalera més marcadament trapezoidal, voltes i arcs més ultrapassats i aparell amb «opus spicatum» més o menys ben acusat en algunes parts de la construcció. Aquestes esglésies empordaneses que considerem més arcaïques es troben en la plana al·luvial i en les serralades que limiten pel nord aquella comarca: la serra de Rodes i l'Albera. Podem citar com a exemples que conserven bona part de les estructures Palol Sabaldòria i Sant Julià de Boada a la plana (6), o bé Sant Martí de Baussitges i Santa Fe del Mas Solers a l'Albera (7).

En l'extrem nord-oest de l'Alt Empordà, en les valls pirinenques obertes vers la plana i de fàcil accés des d'ella hi trobem un tipus d'esglésies quelcom més evolucionades — i, suposem, cronològicament més avançades — amb absis de forma trapezoidal poc marcada o rectangulars, arcs i voltes poc passats de radi i sense l'«opus spicatum». Amb aquest grup s'hi relacionen alguns monuments situats més al nord o més al sud de l'Empordà: al Rosselló i a la Selva, respectivament. Com més endavant precisarem, dins el conjunt dels elements esmentats no és pas la manca de l'«opus spicatum» el que més clarament ens indica que aquest segon grup pre-romànic pertany a una etapa més avançada en sentit evolutiu i cronològic.

La forma rectangular de l'absis del Torn, la forma poc ultrapassada de la volta i de l'arc triomfal, a més de la inexistència d'«opus spicatum», ens indiquen un parentiu amb les esglésies nord-occidentals de l'Empordà entre les quals podem assenyalar les restes de Sant Feliu de Carbonils (terme d'Albanyà), de Sant Pere dels Vilars i de Sant Briç de Tapis (ambdues del terme de Maçanet de Cabrenys).

Com ja hem assenyalat, doncs, en relació amb els temples més primitius del que podem considerar un centre creador del pre-romànic en les comarques del nord-est català, l'església del Torn i les més clarament entroncades amb ella, representen una primera evolució tant arquitectònica com d'expansió geogràfica.

En un extens treball, de moment inèdit, en el qual hem pres part, que tracta de l'arquitectura medieval de l'Empordà, s'arriba a la conclusió que les esglésies pre-romàniques més primitives d'aquella comarca es poden considerar dels segles VII-VIII. Serà lògic d'apuntar per a Sant Andreu del Torn, atès tot l'anteriorment considerat, una cronologia quelcom més baixa: segles VIII-IX.

* * *

Un tret característic de, pràcticament, tota l'arquitectura religiosa catalana de l'època que ens ocupa és la gran simplicitat constructiva i la manca, o extraordinària senzillesa de la decoració esculpida. Malgrat que no poguem oblidar que ens falten exemples de les construccions dels centres urbans d'importància, no volem deixar de manifestar que, el nostre entendre, no cal veure en aquest fet solament una mostra d'un cert retrocés cultural i material del país, sinó que cal cercar d'altres explicacions, potser d'ordre purament religiós, relacionades amb el culte.

Altament no podem oblidar que estem tractant d'unes mostres d'arquitectura eminentment popular. L'ús de pedres sense treballar pot explicar-se, també, pel fet que, possiblement, tot l'aparell de les esglésies quedava cobert d'arrebossat. Això feia innecessària l'acurada disposició del material, la qual cosa motivà que, ja des de finals de l'època romana, s'anés deixant la construcció amb carreus escairats.

Un esment apart creiem que mereix l'«opus spicatum», inexistent al Torn i en els monuments abans esmentats, que s'hi relacionen. No s'ha de veure en la col·locació de les pedres en forma d'espina de peix o d'espiga cap sentit simbòlic cristià: i no solament perquè les trobem també en l'arquitectura no religiosa, com per exemple en les fortificacions. Es tracta únicament d'una tècnica constructiva: les filades inclinades en un sol sentit o bé formant espiqa ben marcada, donaven més fermesa — més elasticitat podríem dir amb palesa exaqueració — als murs. Així s'aconseguia més resistència per a sostenir les voltes o en el cas d'algun moviment del terreny.

En algunes contrades on hi ha material adequat — on es construeix amb lloses llargues i estretes, per exemple de pisarra, o bé amb còdols especialment grans i allargats — aquesta tècnica s'ha emprat en diferents èpoques, després d'haver desaparegut molt aviat, encara en l'Alta Edat Mitja, de l'arquitectura religiosa i dels edificis importants. En algunes comarques s'ha mantingut en la construcció popular gairebé fins als nostres dies. No ens referim solament a alguns indrets del Rosselló i fins de l'Empordà, sino a altres terres més allunyades, com per exemple les valls del Roine i del Loira (8) o alguns llocs de l'Aragó.

L'«opus spicatum», malgrat tot, en l'arquitectura alt-medieval és un element a tenir en consideració en l'aspecte cronològic, com tota particularitat dels aparells, car el seu ús presenta una evolució que cal estudiar. És comprensible, però, que aquest estudi hagi de ser limitat a cada contrada per separat. El valor de l'«opus spicatum» alt-medieval serà important per a classificar els monuments dins una mateixa comarca natural; és arriscat, en canvi, tenir-lo en compte en comparar-los amb els d'altres regions de característiques, sobretot geològiques, diverses.

Com ja hem dit l'«opus spicatum» el trobem en els temples pre-romànics més primitius de l'Empordà, on es continuà emprant en les esglésies que considerem ja romàniques: les primeres amb capçaleres semicirculars, que apareixen en data molt primitiva en aquella comarca. Per tot això podem dir que Sant Andreu del Torn, dins la primera evolució i expansió del pre-romànic més proper al litoral, malgrat no posseir l'obra

en espiga, pot ser molt poc anterior, o potser coetània, a les primeres esglésies empordaneses amb absis semicirculars que es bastiren amb l'esmentada tècnica constructiva.

NOTES:

1. F. MONSALVATJE. — Noticias históricas, vol. XVI, Olot, 1908.
2. J. VILLANUEVA. — Viaje literario a las iglesias de España. Vol. XV, pág. 259.
3. PEDRO ALSIUS TORRENT y CELESTINO PUJOL i CAMPS. — Nomenclátor Geográfico-Histórico de la provincia de Gerona desde la más remota antigüedad hasta el siglo XV, Gerona, 1883.
4. L. G. CONSTANS. — «Historia de Santa María del Collell», 1954.
5. LUIS BALAGUER. — «Una nueva iglesia pre-románica. Nota arqueológica sobre la villa de Serinyá». Mediterrània núm. 3 (Boletín de estudios y noticias). Septiembre de 1967.
6. MIGUEL OLIVA PRAT. — La arquitectura prerrománica en el Ampurdán. Anales del Inst. de Estudios Ampurdaneses. Figueres, 1959.
Id. id. — Noticia sobre iglesias prerrománicas gerundenses. Revista de Gerona, núm. 20, 1962.
7. J. BADIA - A. RECASENS. — Tres antigues esglésies de l'Albera. Revista de Palafrugell. abril 1969.
Id. id. — Descuberta d'una església pre-románica a l'Albera: Santa Fe del Mas Solers. Canigó, núm. 198. Figueres, agost de 1970.
8. CAMILLE ENLART. — Manuel d'archeologie française. Períodes mérovingienne, carolingienne et romane. Paris, 1927.